

ПОХОВАННЯ ПОМОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЧЕРНЕЛЕВЕ-РУСЬКОМУ

У серпні 1973 р. експедиція Тернопільського краєзнавчого музею провела охоронні розкопки на колишньому хуторі Човганичина (тепер село Чернелів-Руський Тернопільського району Тернопільської області), в результаті яких відкрито поховання, ймовірно, бронзової доби, а також багате поховання поморської культури, могильники черняхівської культури й давньоруського періоду¹.

Підставою для проведення розкопок були знахідки на садибі Ярослава Юрковського*, який під час копання льоху, що під господарською будівлею, натрапив на поморське поховання.

Як виявилось згодом, поховання поморської культури залягало неподалік північно-західного краю могильника черняхівської культури, який розміщений на високому пагорбі Могилки, що на правому березі річки Гнізни (ліва притока Серета, басейн Дністра). У 1977 р. в самому центрі черняхівського могильника виявили ще одне поховання поморської культури, яке, правда, на відміну від першого, було дуже бідне.

Далі подаємо опис поховань.

Поховання № 1, у загальній нумерації також № 1 (мал. 1). Воно залягало на глибині 1,1 м від рівня сучасної поверхні у шарі суглинків. Обриси могильної ями, оскільки вона була засипана подібним ґрунтом, а також значною мірою пошкоджена під час земляних робіт, простежити не вдалося. Орієнтація поховання, яке було трупоспаленням, загалом за знахідками північно-східна.

Земляними роботами пошкоджено приблизно південну третину поховання. З максимальною точністю зафіксувавши на підставі розповідей учасників земляних робіт розміщення інвентаря, виявленого у цій частині поховання, решту розкопок було проведено з якнайбільшою акуратністю. Вже у верхніх шарах заповнення могильної ями було зафіксовано кілька уламків ліпного сірого та чорнолискованого посуду, які, мабуть, походили з тризни.

У північній частині поховання на його дні виявлено скупчення перепалених людських кісток. Тут же були вуглики з дерева — залишки

¹ Герета И. П. Раскопки могильника в Чернелеве-Русском // Новейшие открытия советских археологов.— Часть III.— К., 1975.— С. 55. Щиро дякую тодішнім членам секції археології при Тернопільській організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури учителям Василеві Олійникові і Михайлові Прокіпчуківі, учневі Богданові Строщеню за велику допомогу у проведенні розкопок.

* Про них повідомив нас покійний уже директор Чернелево-Руської початкової школи Петро Закопш'яний. З його боку ми відчували постійну підтримку.

поховального вогнища. Серед кальцинованих кісток біля перепаленої ключиці знайдено залізну латенську фібулу (мал. 3). Поряд, із західного боку від кісток, що були перепалені, стояла ліпна сіра миска зі слідами повторного перебування на вогні (мал. 2, 6). Децю вище від перепалених кісток знайдено розбитий ліпний кухлик, який від повторного перебування на вогні набув рожевого кольору (мал. 2, 5).

За 0,2 м на південь від перепалених людських кісток лежало 16 кісток та уламків кісток двох молодих свиней (визначено дві лопатки, плечову, ліктьову, дві великі та одну малу гомілки, одну стегнову, три тазових, три ребра)*.

Децю південніше від кісток тварин розмістились зрушені земляними роботами великий вазоподібний горщик (мал. 2, 2), невеликий одновушний глечик (мал. 2, 3), кухлик з вушком (мал. 2, 4) і миска (мал. 2, 7). Цікаво, що глечик був покладений у миску (мал. 1).

Подаємо опис інвентаря, котрий є типово поморським.

Фібула. Виготовлена із залізного дроту (мал. 3). Вона одночленна, з дугастою напівкруглою у перерізі спинкою, потовщеною посередині пружинкою у шість (3 x 3) зворочин, а також верхньою дугастою тямивою, короткою прямою нижкою і залишками підігнутого доверху приймача, кінець якого був, ймовірно, прикріплений до нижньої частини спинки. Довжина фібули — 9,5 см, пружини — 2,9 см.

Фібула з Чернелева-Руського близька за конструкцією та формою до латенських фібул духцовського типу. Такі фібули датуються в основному III ст. до н. е., а деякі їхні варіанти, зокрема виготовлені із заліза, побутували ще й у II ст. до н. е.³ Таким чином, це поховання можна датувати II ст. до н. е.

Весь посуд з поховання № 1 ліпний, відзначається високими художніми якостями.

Горщик-ваза (мал. 2). Має біконічний тулуб з ребристим перегином бочка. Шийка починається від характерного для всього посуду із цього поховання невеликого уступу, що опоясує посудину. Вінець злегка відігнутий. Поверхня чорна, з невеликими сірими вкрапленнями, проліскована. Глина відмучена з невеликою домішкою піску. Висота горщика — 21,8 см, діаметр вінець — 18,4 см, дна — 10 см. Перегин бочка — на висоті 8,5 см, тобто нижче середини посудини.

Близька аналогія до цієї посудини — горщик із поморського могильника в білоруському селі Тростяниці (поховання № 1)⁴. До речі, такі горщики рідко трапляються на поморських пам'ятках. Близькі за формою посудини відомі на могильниках пшеворської культури⁵. Дуже подібний до нього горщик зі села Монастирихи Тернопільської області⁶. Зрештою, на основній території розповсюдження поморсь-

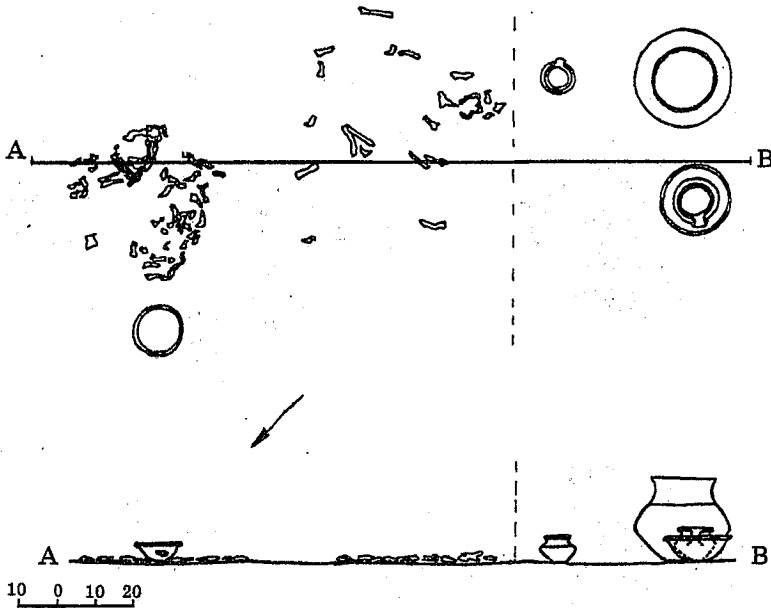
* Визначення наукового співробітника Інституту зоології АН УРСР К. Білан.

³ Filip I. Keltové ve střední Evropě.— Praha, 1956.— S. 90—96; Filip I. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas.— Prag, 1966.— Т. I.— S. 314. Duxer Fibel.

⁴ Никитина В. В. Памятники поморской культуры в Белоруссии и на Украине // Советская археология.— 1965.— № 1.— С. 199, рис. 2, 5.

⁵ Kaszewska E. Materiały z cmentarzyska w Zadowicach pow. Kalisz // Prace i materiały Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi // Seria archeologiczna.— Łódź, 1961.— S. 192—193, tabl. III, 1.

⁶ Козак Д. Н. Некоторые проблемы изучения пшеворской культуры // Новые исследования археологических памятников на Украине.— К., 1977.— С. 106.

Мал. 1. План поморського поховання № 1

кої культури в Польщі трапляються поховання з керамікою, характерною для цих двох хронологічно близьких культур, котрі пов'язані між собою⁷.

Дуже близькі до великого горщика-вази та поміж собою за формами і пропорціями, а також за технікою виготовлення глечик і кухлики, в тому числі й той, що вдрує побуває на вогні. Такі посудини дуже характерні для поморської кераміки. Всі вони відзначаються вишуканістю обробки⁸. Найближчі до них аналогії — глечик і кухлики із поховання № 1 у Тростяниці⁹.

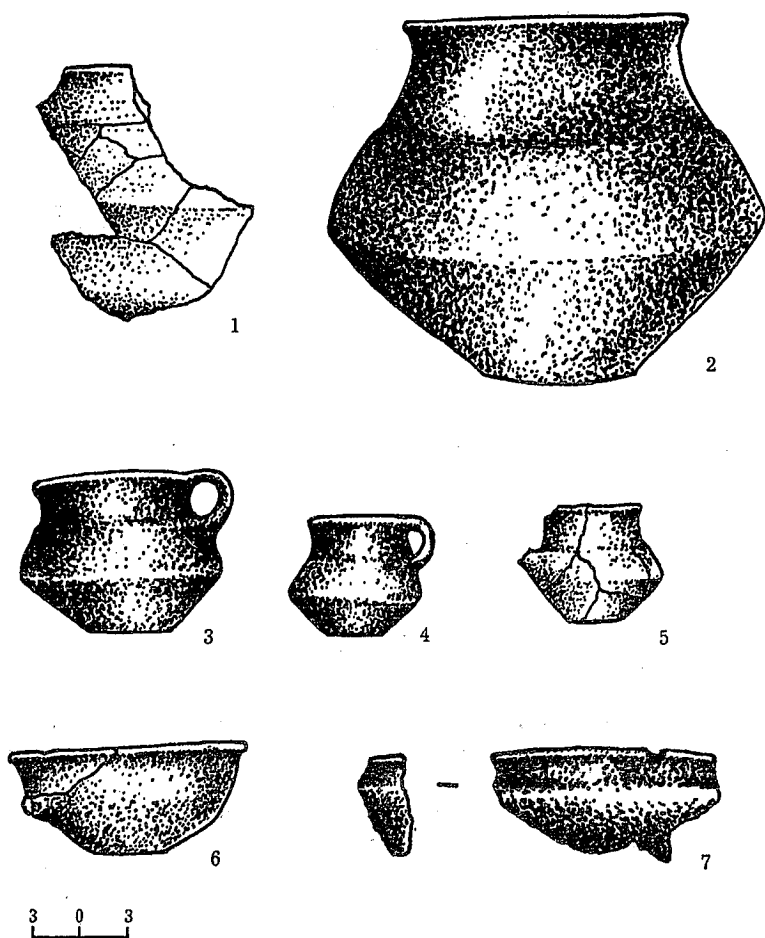
Серед чернелево-руських посудин цього типу виділяється досконалістю форм та бездоганністю чорнолискованої поверхні одновушний глечик (мал. 2, 3). Його тулуб біконічний, дно рівне. Вінця злегка відігнуті. Вушко невелике, у вертикальному перерізі овальне. Воно починається від уступу, що опоясує глечик навколо, і з'єднується з вінцями, децю піднімаючись над ними. Від уступу починається також шийка. Поверхня глечика чорна, добре пролискована. Глина відмучена з невеликою домішкою піску. Висота глечика — 9,1 см, діаметр вінець — 10,1 см, дна — 5 см. Перегин бочка на висоті 3,4 см.

Кухлик з вушком (мал. 2, 4). За формою він подібний до глечика, але є невелика відмінність у пропорціях: має децю нижче перегин бочка, децю

⁷ Dąbrowski T. Z problematyki późnego okresu lateńskiego na terenach Polski Wschodniej // Wiadomości archeologiczne.— Warszawa, 1970.— Т. XXXV, з. 3.— S. 284—285.

⁸ Никитина В. Б. Памятники.— С. 203.

⁹ Там само.— С. 200, рис. 3, 1, 6.

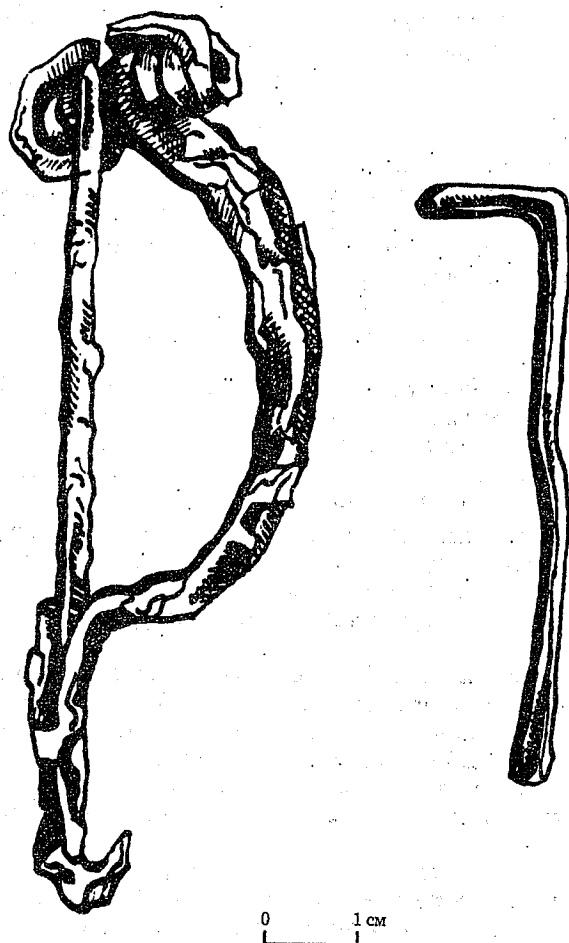

Мал. 2. Кераміка з поморського поховання № 1

вища його шийка. Поверхня чорнолискована, глина відмучена зі значною домішкою піску. Висота кухлика — 6,5 см, діаметр вінець — 7 см, дна — 4 см. Перегин бочка на висоті 2,7 см.

Кухлик з вушком (розбитий, склеєний, мал. 2, 5). За формою і пропорціями майже аналогічний глечикові. Від повторного перебування на вогні поверхня кухлика рожева. У минулому вона була, мабуть, чорна, пролискована. Глина відмучена з невеликою домішкою піску.

Миска з вушком (мал. 2, 6). Вушко не збереглося повністю, мало воно овальну форму. Вінець різко відігнуті, бочки злегка заокруглені, дно рівне. Поверхня згладжена, але нерівна, світло-сіра, а всередині темніша. Незначне пожовтіння пов'язане з повторним перебуванням на вогні. Глина з домішками крупнозернистого піску й шалоту. Висота миски — 5,2 см, діаметр вінець — 13,3 см, дна — 5 см.

Мал. 3. Фібула з поморського поховання № 1

За формою близька до цієї миски миска із поморського поселення у селі Крилові Ровенської області, але вона не має вушка¹⁰. Її децю нагадує миска з поховання № 1 із могильника поморської культури в селі Дорогочині (Білорусь), лише вона трохи нижча¹¹. Така форма мисок вважається для поморської культури пізньою. Деякі дослідники пов'язують її з кельтським впливом¹².

Миска розбита. Зберігся тільки її фрагмент (мал. 2, 7), який не дає змоги зробити повну реконструкцію. Миска глибока, вінця її злегка

¹⁰ Крушельницька Л. І. Поселення поморської культури у Ровенській області // Археологія.— К., 1968.— Т. XXI.— С. 196, рис. 2, 3.

¹¹ Никитина В. Б. Памятники...— С. 199, рис. 2, 5.

¹² Крушельницька Л. І. Поселення...— С. 197.

відігнуті. Поверхня чорна, добре пролискована. Глина відмучена зі значною домішкою піску. Діаметр вінець — 18 см.

Поховання № 2, у загальній нумерації № 56¹³. Це поховання було трупоспаленням. Як і поховання № 1, воно залягало на глибині 1,1 м у суглинках. Поряд на меншій глибині залягало черняхівське поховання № 57, не перекриваючи поморського.

Кілька фрагментів ліпного чорнолискованого посуду з характерним для поморського поховання № 1 уступом під шийкою накривали купку перепалених людських кісток. Їх було небагато. Деякі, як, наприклад, колінні чашки, були слабо перепалені. Разом з кістками був уламок перепаленого дерева та кілька деревних вуглинок.

Біля трупоспалення знайдено зуб тварини та уламок бронзової пластинки.

Серед уламків посуду, виявлених у заповненні могильної ями, які, можливо, походять з тризни, маємо уламок ліпної темно-сірої миски із загнутими досередини вінцями та великий фрагмент масивного рожевого від повторного перебування на вогні горщика такого ж типу, як і великий горщик з цього поховання (мал. 2, 1).

Короткі висновки. Поховання у Чернелеві-Руському, як і інші поморські поховання, є ґрунтовими, без будь-яких наземних позначень. Поморській культурі також властивий обряд трупоспалення. Як і в інших похованнях поморської культури, у чернелево-руських були наявні кістки тварин.

Інвентар поховань складає в основному глиняний ліпний посуд, що характерно для поморських некрополів. Рівень лискування чернелево-руських чорнолискованих посудин настільки високий, що схиляє до думки про виготовлення їх гончарами-спеціалістами. Чорнолискований посуд узагалі часто трапляється на могильниках поморської культури. Так, уся кераміка з поховання № 2 із могильника в Тростяниці є чорнолискованою¹⁴.

Поховання у Чернелеві-Руському мають, таким чином, ряд аналогій серед інших поховань поморської культури. Типологічно вони близькі до уже названих пам'яток, а також до поморських могильників у Кам'янці-Бузькій Львівської області¹⁵ та селах Головні¹⁶, Млиниці¹⁷, Гуці¹⁸ Волинської області.

Відкриття рідких на нашій території найбільш східних поховань поморської культури викликає значне зацікавлення дослідників, тим більше що цей район є контактною зоною племен різних синхронних культур.

Ігор ГЕРЕТА

¹³ Герета И. П. Новые исследования в Чернелеве-Русском // Археологические открытия 1977 года.— М., 1979.— С. 310—311.

¹⁴ Никитина В. В. Памятники.— С. 200.

¹⁵ Kozłowski L. Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej.— Lwów, 1939.

¹⁶ Кухаренко Ю. В. Памятники железного века на территории Восточной Европы // Археология СССР. Свод археологических источников.— М., 1961.— Вып. ДІ-29.

¹⁷ Захарук Ю. М. Дослідження пам'яток пізньої доби бронзи та раннього заліза на Волині 1950 р. // Археологічні пам'ятки УРСР.— К., 1956.— Т. 6.— С. 21—23.

¹⁸ Остап'юк Д. А. Могильник в с. Гуці // Археологические открытия 1968 года.— М., 1969.— С. 344—345.